

Μνημεία και Υποδομές

Ανθρώπων Έργα

«Θυμούμαι
άρα υπάρχω»

Υ.Γ.

Μανόλης Αναγνωστάκης

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται άρρηκτα με τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και αποτελεί το μεγάλο στοίχημα για τις σύγχρονες πόλεις. Οι αναγκαίες σταθμίσεις μεταξύ του τι θέλουμε να διατηρήσουμε, σε συνδυασμό με τις ανάγκες και τις επιδιώξεις για το παρόν και κυρίως το μέλλον, οδηγούν σε θυσίες/υποχωρήσεις με αποτέλεσμα να φθάνουμε σε περιορισμούς στο τι αναγκαζόμαστε να διατηρήσουμε.

Κάθε χώρα εκφράζει μέσω των νομοθετικών της κειμένων τις επιλογές της για τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και τελικά της εθνικής ταυτότητας.

Ήδη ο κ.ν. 5351/32 «περί αρχαιοτήτων» (Α΄ 275) προέβλεπε στο άρθρο 50 ότι «απαγορεύεται άνευ αδείας του Υπουργού Παιδείας (ήδη Πολιτισμού) ή πλησίον αρχαίων επιχείρησεων έργου δυναμένου να βλάψη αυτά αμέσως ή εμμέσως» (παρ.2) καθώς και ότι «απαγορεύεται οιαδήποτε εργασία επί κτιρίων ή λειψάνων ή ερειπίων αρχαίων και αν έτι δεν επιφέρει ζημίαν τινά» (παρ. 3).

Ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 έκανε μια ιδιαίτερης σημασίας επιλογή συνδέοντας τη μνήμη με το χώρο: ανέθεσε την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος στην ευθύνη του Κράτους, το οποίο υποχρεούται να λαμβάνει τα κατάλληλα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα.

Το άρθρο 24 του Συντάγματος, όπως ισχύει μετά την αναθεώρηση του 2001, ορίζει ότι: «1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας [...]. 6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών». Όπως έχει κριθεί, με τις διατάξεις αυτές ο συντακτικός νομοθέτης, αναγνωρίζοντας τη σημασία της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της Χώρας, καθιέρωσε αυξημένη προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, δηλαδή των μνημείων και λοιπών στοιχείων που προέρχονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και συνθέτουν την ιστορική, καλλιτεχνική, τεχνολογική και εν γένει την πολιτιστική κληρονομιά. Η προστασία της κληρονομιάς αυτής συνίσταται στη διατήρηση στο διηνεκές αναλλοίωτων τόσο των παραπάνω μνημείων και κάθε στοιχείου του πολιτιστικού περιβάλλοντος, συνεπάγεται δε τη δυνατότητα επιβολής των αναγκαίων μέτρων και περιορισμών της ιδιοκτησίας για την αποκατάσταση στην αρχική τους μορφή, όταν έχουν φθαρεί από τον χρόνο ή άλλες ανθρώπινες ενέργειες ή άλλα περιστατικά (Σ.τ.Ε. 3146/1986 Ολομ., 2801/1991 Ολομ., 3050/2004 7μ., 2339/2009 7μ., 2340/2009 7μ., 2341/2009 7μ. κ.ά.).

Ο εκτελεστικός του Συντάγματος ν. 3028/2002 διέπεται από ένα σύνολο αρχών, κυριότερες των οποίων, κατά την εισηγητική του έκθεση, είναι:

Ι. Η συστηματοποίηση και διεύρυνση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Καλύπτει όλα τα πολιτιστικά αγαθά, από τους αρχαιοτάτους χρόνους ως σήμερα, είτε ως μεμονωμένα αγαθά, είτε ως σύνολα ανάλογα με την περίοδο στην οποία ανάγονται.

II. Η **ισότιμη αντιμετώπιση** των μνημείων, σε αντίθεση με τον αρχαιοκεντρισμό του προηγούμενου καθεστώτος, για να τονιστεί η διαχρονική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

III. Η **κοινωνική διάσταση** της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία αφορά όλο το κοινωνικό σύνολο. Τα μνημεία, ως μαρτυρίες του ανθρώπινου βίου, έχουν σημασία για τη διαμόρφωση και τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και των συλλογικών ταυτοτήτων. Αναδεικνύεται έτσι η καίρια ευθύνη της Πολιτείας έναντι των μελλοντικών γενεών.

Ειδικότερα, η διεύρυνση και ο εμπλουτισμός της προστασίας προχωρούν, πέραν της αυτονόητης υποχρέωσης για την αποκάλυψη και συντήρηση των μνημείων, στην ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου ως προς τα μνημεία, στην διευκόλυνση της πρόσβασης σ' αυτά και την ένταξή τους στη σύγχρονη κοινωνική ζωή. Πρόκειται για **την ολοκληρωμένη προστασία και χρήση των μνημείων** - κεντρική αρχή της σύγχρονης διαχείρισης του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Όπως έχει κριθεί, κατά την έννοια των διατάξεων του ν. 3028/2002, τα μνημεία, ως μαρτυρίες του ανθρώπινου βίου, που αφενός αποτελούν αναγκαίο παράγοντα για τη διαμόρφωση και τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και των συλλογικών ταυτοτήτων, καθώς και για τη διασφάλιση, χάριν των επερχόμενων γενεών, της ιστορικής συνέχειας και παράδοσης, και αφετέρου συμβάλλουν στην ποιότητα ζωής, ως εκ τούτου δε συνιστούν ουσιώδες στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς, η προστασία της οποίας αποτελεί υποχρέωση της Πολιτείας και συγχρόνως, ενόψει και της διατάξεως του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος, ευθύνη και δικαίωμα του καθενός. Ειδικότερα, τα ακίνητα μνημεία που ανάγονται σε περίοδο προγενέστερη των εκάστοτε τελευταίων εκατό ετών χαρακτηρίζονται ως μνημεία λόγω της σημασίας τους, η οποία μπορεί να αναφέρεται μεταξύ άλλων, στην αρχιτεκτονική αξία τους, όπως συμβαίνει με τα οικοδομήματα που σηματοδοτούν την εισαγωγή μιας σημαντικής περιόδου της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα ή έχουν διακριθεί από την

έγκυρη αρχιτεκτονική κριτική ή στην αξία τους από πολεοδομική άποψη, είτε πρόκειται για μεμονωμένο κτίσμα είτε για κτιριακό συγκρότημα που αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα μιας ιστορικής φάσης εξέλιξης του οικισμού ή δημιουργεί ανάπτυγμα όψεων και συμβάλλει στην ανάδειξη της εικόνας του αστικού τοπίου, ή στην ιστορική αξία τους, όταν πρόκειται για ακίνητο ή χώρο που συνδέεται με την πολιτική ή κοινωνική ή οικονομική ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους ή ορισμένης περιοχής και η διατήρησή του συμβάλλει στη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης. Εξάλλου, ως μνημεία χαρακτηρίζονται για τους ίδιους λόγους και ακίνητα αναγόμενα στην περίοδο των εκάστοτε τελευταίων εκατό ετών, εφόσον, όμως, η σημασία τους για έναν ή περισσότερους από τους παραπάνω λόγους είναι ιδιαίτερη. Περαιτέρω, κατά τον χαρακτηρισμό δεν εξετάζεται η έκταση των οικονομικών συνεπειών που μπορεί να προκληθούν στους ενδιαφερομένους, ούτε η τυχόν επίδραση του χαρακτηρισμού στις νομικές σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, αφού η επιδιωκόμενη με τις ανωτέρω διατάξεις διαφύλαξη, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, του προστατευόμενου εννόμου αγαθού αποτελεί, κατά ρητή συνταγματική επιταγή, υποχρέωση της Διοίκησης, για την αποζημίωση δε των θιγομένων ιδιοκτητών λαμβάνεται επίσης μέριμνα από το συνταγματικό νομοθέτη με τη διάταξη της παραγράφου 6 του προαναφερόμενου άρθρου 24.

Αν τα μνημεία ανάγονται κατ' ανάγκη στο παρελθόν, οι υποδομές είναι τα έργα που επηρεάζουν το παρόν και το μέλλον μιας κοινωνίας. Τεχνικά έργα (δρόμοι, αεροδρόμια, λιμάνια) που καλύπτουν τις μεταφορές και επικοινωνίες και αποτελούν προϋπόθεση της βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά και κοινωφελή κτίρια, όπως τα σχολεία, ή έργα πολιτιστικών υποδομών όπως τα μουσεία.

Κατά το σχεδιασμό και την εκτέλεση των πιο πάνω αναγκαίων έργων ανακύπτουν προβλήματα που συνδέονται με τη διαχείριση/προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η νομοθεσία θέτει όρους και προβλέπει τρόπους αντιμετώπισης, στο πλαίσιο δε αυτό καθίσταται αναγκαίο **να γίνουν σταθμίσεις και επιλογές.**

Ας προσεγγίσουμε κάποια παραδείγματα από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.

1) Αποφάσεις Ολομέλειας 810, 811/1977

Το έργο: Ναυπηγοεπισκευαστική μονάδα με εισαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού. (ν.δ. 2687/1953).

Το μνημείο και ο τόπος: Ο όρμος της Πύλου (κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος)

Οι αιτήσεις ακυρώσεως ασκήθηκαν από πολλούς φορείς μεταξύ των οποίων ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων για τον οποίο κρίθηκε ότι ασκούσε την αίτηση με έννομο συμφέρον «... έχων ως σκοπόν την καθοδήγησιν εις καλήν κατεύθυνσιν της αρχιτεκτονικής εν Ελλάδι, έδρασε δε εντός του σκοπού τούτου, ενδιαφερόμενος για την διατήρησιν των αρχαίων μνημείων, αφού η καλή αρχιτεκτονική συνίσταται και εις την αποφυγή προσβολής δια κτισμάτων εν γένει των μνημείων τούτων...».

Με τις αποφάσεις αυτές κρίθηκε επίσης ότι υφίσταται εκ του Συντάγματος ευθεία υποχρέωση της Διοικήσεως, αν ελλείπουν σχετικές διατάξεις να συνεκτιμά όλους τους παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον, προκρίνοντας κατά την εκάστοτε κρίση της, την καλύτερα εξυπηρετούσα το γενικότερο εθνικό συμφέρον λύση. **Ως παράγοντες που συνθέτουν** το εθνικό συμφέρον μνημονεύονται οι διατάξεις των άρθρων 22, 106 παρ.1 , 107 παρ. 1 του Συντάγματος, οι οποίες κατά την απόφαση «... δεν αποκλείεται εις συγκεκριμένη τινά περίπτωσην να έχουν μάλλον βαρύνουσα σημασία εν σχέσεις προς την προστασία φυσικού - πολιτιστικού περιβάλλοντος αρ.24». Οι αιτήσεις απορρίφθηκαν διότι κρίθηκε αιτιολογημένη η στάθμιση των ως άνω παραγόντων και «... προσεδόθη μεν μείζων σημασία εις τον παράγοντα της οικονομικής αναπτύξεως της περιοχής και του συναλλαγματικού οφέλους υπέρ της εθνικής οικονομίας, αλλά εν ταυτώ ελήφθη πρόνοια ώστε εκ της κατασκευής και λειτουργίας της ναυπηγοεπισκευαστικής μονάδος να μη θίγεται κατά

το δυνατόν το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, οι ιστορικοί χώροι και τα αρχαία μνημεία».

2) Απόφαση 2300/1997

Έργο: Νέο Αεροδρόμιο της Αθήνας

Μνημείο: Λόφος Ζάγανι

Τόπος: Σπάτα Αττικής

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του έργου κατασκευής του Διεθνούς Αεροδρομίου της Αθήνας υπήρξαν ευρήματα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στο λόφο Ζάγανι στα Σπάτα. Το Κ.Α.Σ. σταθμίζοντας την ανάγκη κοπής της κορυφής του λόφου Ζάγανι για να μπορεί να υπάρξει ασφάλεια των πτήσεων υπεράνω αυτού, το είδος των ευρημάτων και τη σημασία παραμονής αυτών στον τόπο που ευρέθησαν, γνωμοδότησε ομόφωνα υπέρ της ταπείνωσης του λόφου Ζάγανι με όρους, ώστε η μεταφορά των ευρημάτων να γίνει χωρίς βλάβη των αρχαίων. Η στάθμιση κρίθηκε αιτιολογημένη, ενόψει της ανάγκης εκτέλεσης έργου μείζονος σημασίας για την Εθνική Οικονομία και της ανάγκης διατήρησης των ευρημάτων στον τόπο που ευρέθησαν, ώστε να συνδυασθεί η εξυπηρέτηση αμοιτέρων των συνταγματικών προστατευτέων αξιών.

Μεταξύ της διατήρησης αρχαιολογικών ευρημάτων *in situ* και της ανάγκης εκτέλεσεως έργου ιδιαίτερα σημαντικού για την Εθνική Οικονομία, επελέγη η λύση της μεταφοράς.

3) Αποφάσεις 304, 4016/1998, 3279/2003, 2175/2004, 676/2005, 2338, 2341/2009

Έργο: «Μεγάλο Κοινοφελές έργο του Μουσείου Ακροπόλεως προορισμένο να στεγάσει τα μοναδικά μάρμαρα της Ακροπόλεως».

Μνημεία: Ακρόπολη, περιβάλλον χώρος (σημαντικό τμήμα της αρχαίας πόλης των Αθηνών), διατηρητέα κτίρια.

Α) Η **3279/2003** απόφαση της Ολομελείας ασχολήθηκε με το ζήτημα της αντιμετώπισης και διαφορετικής μεταχείρισης, ανάλογα με το βαθμό προστασίας τους, των αρχαιοτήτων που σταδιακά αποκαλύπτονταν κατά τις ανασκαφές στο Δημόσιο Κτήμα Μακρυγιάννη (Σταδιακές εγκρίσεις του Υπουργού Πολιτισμού). Κρίθηκε ότι κάθε επέμβαση επί και πλησίον αρχαίου πρέπει κατ' αρχήν να αποβλέπει στην προστασία και ανάδειξη αυτού, να ενεργείται δε ενόψει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και του είδους των προστατευτέων ευρημάτων και επί τη βάση των δεδομένων της αρχαιολογικής επιστήμης, απαγορευομένων επεμβάσεων και χρήσεων μη συμβατών προς την κατά προορισμό χρήση του αρχαίου. Η άδεια του ΥΠΠΟ προς εκτέλεση εργασιών επί αυτών τούτων των αρχαίων δύναται να παρέχεται μόνο προς προστασία τους και υπό την προϋπόθεση ότι έχει προηγουμένως διασφαλιστεί ότι από την εκτέλεση δεν θα επέλθει βλάβη στα αρχαία. Η άδεια πρέπει να είναι πλήρως αιτιολογημένη και να περιέχει: α) πλήρη περιγραφή των προστατευτέων αρχαίων, β) πλήρη περιγραφή του προς εκτέλεση έργου και γ) πλήρη και τεκμηριωμένη εκτίμηση των επιπτώσεων του έργου επί των αρχαίων. Η απόφαση αναφέρεται και στις Διεθνείς Συμβάσεις της Γρανάδας (ν. 2039/1992), του Λονδίνου (ν. 1127/1981), Παρισίων (ν.δ. 4124/1961) και στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (26.9.1975). Το μουσείο είναι έργο που αποσκοπεί στην προστασία, προαγωγή και ανάδειξη αγαθών του πολιτισμού. Όπως κρίθηκε, ήταν αιτιολογημένη η στάθμιση που αποσκοπεί αφενός στην προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων (κατάλοιπα οικισμού) που ανευρέθησαν στο χώρο και πρέπει να στεγασθούν για να αποφύγουν τη φυσική φθορά και αφετέρου στην ανάδειξη των αρχαιοτήτων της Ακροπόλεως, στοιχείου της παγκόσμιας κληρονομιάς. Επελέγη η λύση της συνύπαρξης του σημαντικού έργου πολιτιστικής υποδομής (Μουσείο) με

αρχαιολογικά ευρήματα. **Ιδιαιτερότητα:** Η θέση μοναδική και οι αρχαιότητες - ευρήματα σύγχρονες των εκθεμάτων.

Β) Με την **2175/2004** απόφαση της Ολομελείας αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της επίδρασης του Μουσείου στην ευρύτερη περιοχή που γειτνιάζει με το βράχο της Ακροπόλεως και το κτίριο Weiler. Κρίθηκε ότι κατά την έκδοση της σχετικής αδείας ο ΥΠΠΟ πρέπει να έχει υπόψη του όλες τις **παραμέτρους** του έργου στα αγαθά που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση επελέγη η λύση «το νέο κτίριο να αναπτυχθεί κυρίως στον εκτός των διατηρουμένων αρχαίων διαθέσιμο χώρο». Κρίθηκε περαιτέρω ότι κατά τις εκτιμήσεις της Διοίκησης, το Μουσείο δεν είναι ορατό από τη Διονυσίου Αεροπαγίτου και συνεπώς δεν επιβαρύνει τα μνημεία και διατηρητέα κτίρια εκατέρωθεν της οδού, η υψομετρική του δε θέση και η απόστασή του από την Ακρόπολη είναι τέτοια που να μην αλλοιώνει το χαρακτήρα της περιοχής. Κρίθηκε, επίσης, ότι υπάρχει λειτουργική σχέση του Μουσείου με το κτίριο Βάϊλερ, το οποίο θα τελεί σε οργανική ενότητα με το Μουσείο, εξυπηρετώντας πολλαπλώς τις ανάγκες του και συντελώντας στη μείωση του όγκου του Μουσείου. **Κεντρικό ζήτημα:** Η αναγκαιότητα κατασκευής του Ν.Μ.Α., και η ένταξή του στο συγκεκριμένο ακίνητο με τις μικρότερες δυνατές δυσμενείς συνέπειες στην πληθώρα θιγομένων μνημείων.

Γ) Με την απόφαση **676/2005** της Ολομελείας κρίθηκε ότι «(...) η απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού με την οποία εγκρίνεται, κατ' άρθρο 10 του ν. 3028/2002, η εκτέλεση έργου επί ή πλησίον αρχαίων συνιστά μεν και αυτή προϋπόθεση για την έναρξη κατασκευής του έργου, πλην αποτελεί διάφορο περίπτωση και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνεται μεταξύ των πράξεων εκείνων, πριν από την έκδοση των οποίων, είναι απαραίτητη η σύνταξη μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και η έγκριση περιβαλλοντικών όρων. Τούτο δε, διότι οι οικείες διατάξεις του ν. 3028/2002 και του ν. 1650/1986 θεσπίζουν δύο εκ παραλλήλου ισχύουσες διαδικασίες, μεταξύ των οποίων δεν υφίσταται χρονική ιεράρχηση και επομένως δεν είναι από τον νόμο υποχρεωτική η τήρηση ορισμένης σειράς κατά την έκδοση των

σχετικών πράξεων. Κατόπιν αυτών, και ανεξάρτητα από το ζήτημα εάν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και η έγκριση περιβαλλοντικών όρων απαιτείται ακόμη και στην περίπτωση που ο χώρος στον οποίο προορίζεται να πραγματοποιηθεί το σχεδιαζόμενο έργο έχει ήδη χαρακτηριστεί ως χώρος για την εγκατάσταση αυτού με το γενικό πολεοδομικό σχέδιο ή με εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο, πάντως η έκδοση των πιο πάνω πράξεων δεν συνιστά προϋπόθεση για την έκδοση της προσβαλλομένης απόφασης του Υπουργού Πολιτισμού» και ότι «(...) κάθε επέμβαση επί και πλησίον αρχαίου πρέπει κατ' αρχήν να αποβλέπει στην προστασία και ανάδειξη αυτού, να ενεργείται δε ενόψει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και του είδους των προστατευτέων ευρημάτων και επί τη βάση των δεδομένων της αρχαιολογικής επιστήμης, απαγορευμένων επεμβάσεων και χρήσεων μη συμβατών προς την κατά προορισμό χρήση του αρχαίου (...). Εξάλλου, η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος οργανώνεται και εξειδικεύεται με τις διατάξεις του ν. 3028/2002, με τις οποίες ορίζονται, μεταξύ άλλων, οι προϋποθέσεις επεμβάσεως σε ακίνητο μνημείο και στο περιβάλλον του. (...) Οι πιο πάνω διατάξεις εκκινούν από τη διάκριση σε επεμβάσεις επί και πλησίον ακινήτου μνημείου. Ως επεμβάσεις επί ακινήτου μνημείου, απολύτως απαγορευμένες από το νόμο, νοούνται αυτές, οι οποίες είναι δυνατόν να επιφέρουν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο καταστροφή, βλάβη, ρύπανση ή αλλοίωση της μορφής του και για το επιτρεπτό τέτοιων επεμβάσεων απαιτείται πάντοτε προηγούμενη έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού, ύστερα από γνώμη του αρχαιολογικού συμβουλίου. Για τις επεμβάσεις πλησίον αρχαίου ισχύει ο κανόνας του επιτρεπτού τους μόνο κατόπιν εγκρίσεως του Υπουργού Πολιτισμού, ειδικά δε για τις οικοδομικές εργασίες, η έγκριση του Υπουργού Πολιτισμού χορηγείται εάν η απόσταση από το ακίνητο μνημείο -στην έννοια του οποίου συμπεριλαμβάνεται πλέον ρητώς και το άμεσο περιβάλλον του- ή η σχέση με αυτό είναι τέτοια, ώστε να μην κινδυνεύει να επέλθει άμεση ή έμμεση βλάβη σε αυτό. Από τα ανωτέρω παρέπεται ότι ο Υπουργός Πολιτισμού προκειμένου να χορηγήσει την έγκριση (άδεια) εκτελέσεως έργου επί και πλησίον αρχαίων αξιολογεί τα χαρακτηριστικά του έργου και εκτιμά τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις που θα έχει η εκτέλεση του έργου στα ακίνητα μνημεία, δηλαδή στα αγαθά που εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας του

αρχαιολογικού νόμου. Η αιτιολογία της χορηγουμένης εγκρίσεως (αδείας) ελέγχεται συνεπώς ως προς τα ζητήματα αυτά, πρέπει δε, για να είναι πλήρης, να περιέχει: α) περιγραφή των προστατευτέων αρχαίων, β) περιγραφή του προς εκτέλεση έργου και γ) τεκμηριωμένη εκτίμηση των επιπτώσεων του έργου επί των αρχαίων (...).»

Δ) Με τις αποφάσεις **2338 και 2341/2009** της επταμελούς σύνθεσης Ε΄ τμήματος, αντιμετωπίστηκαν ζητήματα που αφορούν την προστασία διατηρητέων γειτονικών κτιρίων και του Ν.Μ.Α.

ΣΤΕ 2338/2009:

Μνημείο: Διατηρητέα της οδού Διονυσίου Αεροπαγίτου 17 και 19 των οποίων είχε αρθεί η προστασία κατ' επίκληση του άρθρου 6 παρ. 11 του ν. 3028/2002

Έργο: Το Νέο Μουσείο Ακρόπολης.

Αναδείχθηκε με την απόφαση η αρχή του νέου αρχαιολογικού νόμου για την ισότιμη αντιμετώπιση των μνημείων, αρχαίων και νεώτερων, ώστε να αναδεικνύεται η διαχρονική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε αντίθεση με τον αρχαιοκεντρισμό που χαρακτήριζε το προηγούμενο καθεστώς. Κρίθηκε επίσης ότι άρση προστασίας ακινήτου μνημείου δεν δικαιολογείται χάριν κινητών αγαθών, εκτός αν συντρέχουν ειδικοί λόγοι που επιβάλλουν τη διατήρησή τους σε συγκεκριμένη θέση, όπως σε περίπτωση κινητών μνημείων που βρίσκονται σε αρχαιολογικό χώρο ή αποτελούν μέρος συνόλου πολιτιστικών αγαθών και συνιστούν αδιάσπαστο στοιχείο του χώρου ή του συνόλου αυτού. Κρίθηκε επίσης, καθ' ερμηνεία των άρθρων 1, 3, 4 και 10 της **Σύμβασης της Γρανάδας** το 1985 (ν. 2039/1992) ότι δεν είναι καταρχήν επιτρεπτή η καταστροφή στοιχείων, τα οποία είναι ιδιαίτερως σημαντικά για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς καθώς και η επέμβαση, η οποία συνεπάγεται τη μεταβολή του πολεοδομικού ιστού, αρχιτεκτονικού συνόλου ή την άρση της φυσιογνωμίας ή τη διάρρηξη της ομοιογένειας ορισμένου Τόπου. Δεν αποκλείονται επεμβάσεις σε εξαιρετικές περιπτώσεις προκειμένου να επιτευχθεί η

ασφαλής λειτουργία ενός έργου ή η πραγματοποίηση μείζονος έργου, ιδιαίτερος σημαντικού και αναγκαίου για την ικανοποίηση ζωτικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Οι επιτρεπόμενες επεμβάσεις πάντως, είναι ανεκτές μόνο στο αναγκαίο μέτρο, ύστερα από στάθμιση της αξίας του μνημείου, της σοβαρότητας του επιδιωκόμενου σκοπού και της αναγκαιότητας του έργου, εφόσον διαπιστωθεί με βάση εμπειριστατωμένη έρευνα ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση, με την οποία θα ήταν δυνατό να αποτραπεί η βλάβη του μνημείου. Κατόπιν τούτων, η άρση προστασίας των ως άνω διατηρητέων κτιρίων ακυρώθηκε.

Κρίσιμο ζήτημα: Τα επίμαχα διατηρητέα κτίρια, πέραν της δεδομένης αξίας τους ως αρχιτεκτονημάτων, συγκροτούν με τα υπόλοιπα κτίρια της Διονυσίου Αεροπαγίτου ένα ενιαίο μέτωπο, που πέραν του προστατευτικού του ρόλου έναντι των μνημείων του Ιερού Βράχου, αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό σύνολο με αυτοτελή αξία για τη φυσιογνωμία της περιοχής.

Με την απόφαση 2341/2009 αντίθετα, κρίθηκε, κατά πλειοψηφία, νόμιμα αιτιολογημένη η άρνηση χαρακτηρισμού ως διατηρητέων μνημείων των κτιρίων στη συμβολή των οδών Μακρυγιάννη, Χατζηχρήστου και Μητσαίων, και απορρίφθηκε η αίτηση ακυρώσεως πολιτών που ζητούσαν το χαρακτηρισμό τους ως διατηρητέων. Τελικώς, το ζήτημα επανεξετάστηκε από το ΚΣΝΜ και τα κτίρια δεν κατεδαφίστηκαν.

4) Απόφαση 3852/2006

Έργο: Αεροδρόμιο Χίου (επέκταση για λόγους ασφαλείας).

Μνημείο: Οικισμός Κάμπου Χίου (παραδοσιακός οικισμός και ιστορικός τόπος)

Η αίτηση ακυρώσεως απορρίφθηκε διότι κρίθηκε ότι είχε γίνει τεκμηριωμένη στάθμιση των συνεπειών του έργου για το περιβάλλον σε σχέση με την καλυπτόμενη

με αυτό ανάγκη της ασφαλούς λειτουργίας του αερολιμένος, δηλαδή σκοπού δημοσίου συμφέροντος.

5) Απόφαση Ολομέλειας 3478/2000 (ακολούθησαν οι αποφάσεις ΣΤΕ 1688/2005 Ολομ., ΣΤΕ 3053/2009 Ολομ. που απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ ήδη ΔΕΕ, η c-43/10 του ΔΕΕ και η ΣΤΕ 26 /2014 Ολομ.)

Το έργο: Η εκτροπή του άνω ρου του Αχελώου ποταμού προς τη Θεσσαλία και ειδικότερα το φράγμα της Συκιάς

Το μνημείο: Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου στο Μυρόφυλλο Τρικάλων.

Ο τόπος: Τρίκαλα Θεσσαλίας

«(...) Το μοναστήρι αυτό ιδρύθηκε το 1618 μ.Χ. και το 1815 ανακατασκευάσθηκε εξ ολοκλήρου. Οι σωζόμενες τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας ανάγονται στις αρχές του 17ου αιώνα (...), με την απόφαση Φ32/26244/573/17.6.1985 του Υπουργού Πολιτισμού (φ. 425/10.7.1985, τεύχ. Β'), έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με ζώνη προστασίας ακτίνας 2.000 μέτρων, κατ' εφαρμογή του άρθρου 52 του κωδικοποιημένου νόμου 5351/1932, (...) από τη μελέτη προκύπτει ότι εξετάστηκε το ενδεχόμενο μεταφοράς του συγκροτήματος του προαναφερόμενου μοναστηριού ή τμημάτων του ή διάλυσης και ανακατασκευής του σε άλλη θέση και διαπιστώθηκε το ανέφικτο των λύσεων αυτών (...). Η έρευνα όμως αυτή έγινε με δεδομένο ότι θα κατασκευαστούν τα συγκεκριμένα έργα στις συγκεκριμένες θέσεις, ενώ, όπως έχει ήδη εκτεθεί, δεν εξετάστηκαν εναλλακτικές λύσεις ως προς τον τρόπο πραγματοποίησης της εκτροπής ώστε να αποτραπεί η κατάκλυση του μνημείου (...)». Όπως κρίθηκε με την απόφαση, η παράλειψη αυτή αναφερόταν σε ζήτημα κρίσιμο για την επιλογή της τελικής θέσης των επίμαχων έργων και τον καθορισμό του μεγέθους και του τρόπου κατασκευής και λειτουργίας τους και, κατ' ακολουθίαν, για το συνολικό σχεδιασμό των έργων που απαιτούνται για την πραγματοποίηση της μερικής εκτροπής των υδάτων του Αχελώου ποταμού προς τη Θεσσαλία και κατόπιν

τούτου ακυρώθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι στο σύνολό τους, παρόλο που η πλημμέλεια εντοπίστηκε μόνο στο έργο της περιοχής της Συκιάς.

6) Απόφαση 1580/2007

Έργο: Εγκαταστάσεις εξυπηρέτησης σκαφών

Μνημείο: Νεώσοικοι του Λιμένα του 5^{ου} π.χ. αιώνα

Τόπος: Μαρίνα Ζέας στον Πειραιά

«... Κάθε επέμβαση επί και πλησίον αρχαίου πρέπει κατ' αρχήν να αποβλέπει στην προστασία και ανάδειξη αυτού, να ενεργείται δε ενόψει των ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών και του είδους των προστατευτέων ευρημάτων και επί τη βάση των δεδομένων της αρχαιολογικής επιστήμης, απαγορευμένων επεμβάσεων και χρήσεων μη συμβατών προς την κατά προορισμό χρήση του αρχαίου (...) ο Υπουργός Πολιτισμού προκειμένου να χορηγήσει την έγκριση (άδεια) εκτέλεσεως έργου είτε επί είτε πλησίον αρχαίων αξιολογεί τα χαρακτηριστικά του έργου και εκτιμά τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις που θα έχει η εκτέλεση του έργου στα ακίνητα μνημεία, δηλαδή στα αγαθά που εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας του αρχαιολογικού νόμου. Η αιτιολογία της χορηγουμένης εγκρίσεως (αδείας) ελέγχεται συνεπώς ως προς τα ζητήματα αυτά, πρέπει δε, για να είναι πλήρης, να περιέχει : α) περιγραφή των προστατευτέων αρχαίων, β) περιγραφή του προς εκτέλεση έργου και γ) τεκμηριωμένη εκτίμηση των επιπτώσεων του έργου επί των αρχαίων. (...)».

Με την ως άνω απόφαση κρίθηκε ότι, ενόψει της συνολικής αρνητικής θέσης της ΚΣΤ' Ε.Π.Κ.Α, το ΚΑΣ παρέλειψε να εξετάσει τις συνέπειες για τις αρχαιότητες από το σύνολο των νέων εγκαταστάσεων και τη λειτουργία συνολικά της μαρίνας μετά την επέκταση και αναμόρφωσή της με τις εγκαταστάσεις αυτές, δηλαδή να εξετάσει τις επιπτώσεις από τη λειτουργία της μαρίνας της Ζέας εν γένει στο σύνολό

της και όχι μεμονωμένα από τα επιμέρους προβλεπόμενα νέα έργα. (...) Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο παρέλειψε να προβεί στην πιο πάνω συνολική θεώρηση των επιπτώσεων του επίδικου έργου, αλλά από τις παρατιθέμενες στα πρακτικά αυτά παρατηρήσεις και απόψεις των μελών του καταδεικνύεται ότι περιορίστηκε στην εξέταση των επιπτώσεων καθεμιάς από τις νέες εγκαταστάσεις και εργασίες. Με τα δεδομένα αυτά, δεν αιτιολογείται επαρκώς η θετική γνώμη του συμβουλίου για την πραγματοποίηση του επίδικου έργου και, συνεπώς, είναι πλημμελώς αιτιολογημένη, όπως βασίμως προβάλλεται και η προσβαλλόμενη απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, με την οποία υιοθετείται η γνωμοδότηση αυτή και εγκρίνεται η μελέτη νέων εγκαταστάσεων εξυπηρέτησης σκαφών στη μαρίνα Ζέας στον Πειραιά».

7) Αποφάσεις ΕΑ 528/2013 και ΣΤΕ 2381/2014

Έργο: Μετρό Θεσσαλονίκης

Μνημείο: Αρχαιότητες στο Σταθμό Βενιζέλου

Τόπος: Κέντρο Θεσσαλονίκης

Με απόφαση του Υφυπουργού Πολιτισμού εγκρίθηκε, ύστερα από γνωμοδότηση του Κ.Α.Σ., η μελέτη χάραξης και τα λοιπά στοιχεία του έργου κατασκευής του μετρό της Θεσσαλονίκης. Με την απόφαση αυτή επιβλήθηκε, μεταξύ άλλων, η προηγούμενη σωστική ανασκαφική έρευνα σε ορισμένες θέσεις, μεταξύ των οποίων, ο σταθμός Βενιζέλου λόγω της πιθανής αποκάλυψης δημοσίων κτισμάτων με σημαντικά αποτελέσματα για την ιστορία και την τοπογραφία της πόλης, όπως λείψανα σχετικά με τη διασταύρωση του Decumanus Maximus. Ορίσθηκε, επίσης, με την ίδια απόφαση ότι σε περίπτωση αποκάλυψης αρχαιοτήτων το θέμα της καθαίρεσής τους και απόδοσης του χώρου ή της καθ' οιονδήποτε τρόπο διατήρησής τους θα αποφασίζεται ύστερα από γνωμοδότηση του Κ.Α.Σ. Στην ανωτέρω απόφαση προβλέφθηκε η σύνταξη Μνημονίου Συνεργασίας μεταξύ των Υπηρεσιών του

Υπουργείου Πολιτισμού και της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ σχετικά με την πραγματοποίηση των ανασκαφών και την αποθήκευση, έκθεση, τεκμηρίωση και δημοσίευση των αποτελεσμάτων. Εξάλλου, από τα πρακτικά συνεδρίασης του Κ.Α.Σ. για την διατύπωση της 46/2004 γνωμοδότησης (...) προκύπτει «ότι η αποκάλυψη αρχαιοτήτων στο ιστορικό κέντρο της πόλης θεωρήθηκε σχεδόν βέβαιη από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία, εξετάσθηκαν δε και ορισμένοι τρόποι προστασίας τους (απόσπαση και επανατοποθέτηση μετά την κατασκευή του σταθμού για τη διατήρηση σε κατάχωση, απόσπαση και τοποθέτηση σε άλλο σημείο της πόλης, απόσπαση, τεκμηρίωση και διάλυση)». Στο υπ' αριθμ. 7079/31.12.2012 έγγραφο της 9ης Ε.Β.Α. αναφερόταν ότι: «(...) Σημείωνται ρόλο παίζει ο λιθόστρωτος ή χαλικόστρωτος κεντρικός οδικός άξονας στην κατεύθυνση Α-Δ, που διατρέχει το σκάμμα σε ολόκληρο το μήκος του, γνωστός ως Φαρδύς Δρόμος στους μεταβυζαντινούς και νεότερους χρόνους, Λεωφόρος των Βυζαντινών ή Μέση οδός στη βυζαντινή περίοδο. (...) Εντός του ενοποιημένου σκάμματος του Σταθμού Βενιζέλου ανευρέθη η μνημειακή διαμόρφωση της κύριας οδικής αρτηρίας της πόλεως (decumanus) που εξετάζεται σήμερα. Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε μήκος 76,60μ. και (...) διασταυρώνεται (...) με μία από τις κυριότερες οδούς (cardo) (...)». Με βάση την ανωτέρω συνοπτική περιγραφή του αποκαλυφθέντος μνημείου, (...) η προϊσταμένη της 9ης ΕΒΑ πρότεινε με το προαναφερθέν έγγραφο της «(...) ως προς τις άριστα διατηρηθείσες αρχαιότητες, δηλαδή α) τον decumanus σε μήκος 76,60 μ. με τις εκατέρωθεν αυτού πεσσοστοιχίες, β) το τμήμα του cardo στη διασταύρωση με τον decumanus (...)» την διατήρησή τους *in situ* ώστε να προστατευθούν, ν' αναδειχθούν και ν' αποδοθούν στους Έλληνες πολίτες. Στο Κ.Α.Σ. (συνεδρ. 2/15.1.2013, θέμα 6ο), η Διευθύντρια της Διεύθυνσης Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και εισηγήτρια επισήμανε τη σπουδαιότητα των αρχαιολογικών ευρημάτων, σημείωσε ότι πρόκειται για μοναδικό εύρημα της βυζαντινής Θεσσαλονίκης διότι για πρώτη φορά αποκαλύφθηκε ένα πολεοδομικό σύνολο της πόλης. Εν τέλει, το Κ.Α.Σ. γνωμοδότησε ομόφωνα υπέρ της έγκρισης της απόσπασης των αρχαιολογικών καταλοίπων του σταθμού Βενιζέλου. Ο Δήμος Θεσσαλονίκης, ζήτησε να επανεξετασθεί το θέμα της διατήρησης των ευρημάτων *in situ*, επισημαίνοντας το υψηλό κόστος του έργου της

απόσπασης με αμφίβολα αποτελέσματα, ιδίως όμως τη σημασία των ευρημάτων, από τα οποία προέκυψε ότι το σταυροδρόμι της αρχαιότητας μαρτυρεί την αδιάλειπτη χρήση της περιοχής επί 17 αιώνες με πανομοιότυπο τρόπο και η απόσπασή του στερεί τους Έλληνες και ιδίως τους Θεσσαλονικείς «... από τη μοναδική και ανεπανάληπτη ευκαιρία να σφυρηλατούν βιωματικά στην καθημερινότητα της σύγχρονης ζωής την αδιάσπαστη ιστορική και εθνική ταυτότητά τους».

Με την ΕΑ 528/2013 κρίθηκε ότι «(...)οι αποκαλυφθείσες αρχαιότητες στον σταθμό Βενιζέλου του μετρό της Θεσσαλονίκης αποτελούν άριστα διατηρηθέν ενιαίο πολεοδομικό τμήμα-συγκρότημα της πόλης του 6ου αιώνα, η σπουδαιότητα του οποίου, τόσο, λόγω του χαρακτήρα και της θέσης του, ως οικιστικού συνόλου στο κέντρο της αρχαίας πόλης, όσο και της αρχαιολογικής, αρχιτεκτονικής και ιστορικής σημασίας του, συνδέεται αναπόσπαστα με την ιστορία, την πολεοδομική οργάνωση και την κοινωνική ζωή της Θεσσαλονίκης ανά τους αιώνες. (...) ότι οι ανωτέρω αρχαιότητες αποτελούν μοναδικό μνημείο και ιστορικό τμήμα της πόλης της Θεσσαλονίκης, που διατηρήθηκε στην αυθεντική του μορφή επί 16 περίπου αιώνες, η ύπαρξη του οποίου, αν και είχε θεωρηθεί βέβαιη από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία, εν τούτοις δεν ελήφθη υπ' όψιν κατά την έγκριση της κατασκευής του σταθμού στη θέση αυτή, αφού στα στοιχεία του φακέλου δεν περιλαμβάνονται μελέτες με εναλλακτικές λύσεις κατασκευής του σταθμού ή κατάργησής του προκειμένου το μνημείο να προστατευθεί και να αναδειχθεί *in situ*, όπως επιβάλλεται από το Σύνταγμα και το ν. 3028/2002, ενόψει και του καθολικού χαρακτήρα για όλους τους πολίτες αγαθού της πολιτιστικής κληρονομιάς, και ιδίως της ανάγκης διαφύλαξης της κληρονομιάς αυτής και της ιστορικής μνήμης χάριν των επόμενων γενεών. Με τα δεδομένα αυτά, εφόσον δηλαδή κατά την έγκριση της κατασκευής του σταθμού Βενιζέλου δεν είχαν εξετασθεί μέτρα προστασίας του μνημείου, η Διοίκηση όφειλε πριν από την έγκριση οποιασδήποτε υλικής επέμβασης επί του συγκεκριμένου μνημείου να ερευνήσει πλήρως, δια των αρμοδίων επιστημονικών συμβουλίων και με βάση τεχνικές μελέτες, τη δυνατότητα διατήρησης των αρχαιοτήτων στη θέση στην οποία αποκαλύφθηκαν, διασφαλίζοντας έτσι στο

ακέραιο την αυθεντικότητά τους, εν ανάγκη και με την επιβολή όρων για τον επανασχεδιασμό της τεχνικής μελέτης του σταθμού στη συγκεκριμένη θέση. Εξάλλου, αν από τις σχετικές μελέτες είχε διαπιστωθεί ότι η διατήρηση των αρχαιοτήτων *in situ* είναι απολύτως αδύνατη, ακόμη και με τον ανασχεδιασμό του σταθμού με λογική αύξηση του κόστους, η Διοίκηση είχε υποχρέωση να προβεί δυνάμει των ως άνω μελετών σε στάθμιση της σπουδαιότητας του μνημείου και της αναγκαιότητας κατασκευής του σταθμού. Τέλος, εφόσον κατά την εκτίμηση της Διοίκησης το μετρό της Θεσσαλονίκης εμπίπτει στους σκοπούς του άρθρου 42 παρ. 1 του ν.3028/2012 ως μεγάλο τεχνικό έργο εξαιρετικής σημασίας για την εθνική οικονομία και την ικανοποίηση ζωτικών αναγκών των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, η δε λειτουργία του δεν μπορεί να διασφαλιστεί από τεχνική άποψη χωρίς την κατασκευή του σταθμού Βενιζέλου, η Διοίκηση πριν επιτρέψει την απόσπαση και μεταφορά των αρχαιοτήτων, όφειλε να εξετάσει αιτιολογημένα, με βάση επιστημονικά δεδομένα απορρέοντα από ολοκληρωμένες μελέτες, τη δυνατότητα απόσπασης, επανατοποθέτησης και ανάδειξης των αρχαιοτήτων στον χώρο στον οποίο αποκαλύφθηκαν, προσδιορίζοντας συγχρόνως τις διαστάσεις και τα τεχνικά χαρακτηριστικά του σταθμού, ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός».

Μετά την εκπόνηση μελετών και προτάσεων των φορέων (υπηρεσιακών, αναδόχου, πανεπιστημιακών), το ζήτημα επανεξετάστηκε από το ΚΑΣ και εγκρίθηκε λύση, η οποία απαγορεύει την αποδόμηση και διάλυση των αρχαιοτήτων ή την απόσπαση και την έκθεσή τους σε άλλη θέση, εγκρίνει τη συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας για την πρόοδο του έργου και προβλέπει την ανάδειξη των αρχαιοτήτων ως συνόλου με απόσπαση, αποθήκευση, φύλαξη και επανατοποθέτηση τους σε ποσοστό 80-85% στο σταθμό Βενιζέλου. Ενόψει αυτού, η δίκη καταργήθηκε με την 2381/2014 απόφαση του ΣΤΕ.

Η εξέλιξη της νομολογίας καταδεικνύει ότι το κανονιστικό πλαίσιο επιβάλλει την προστασία των μνημείων (αρχαίων και νεότερων) και της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει και την αναζήτηση των κατάλληλων εναλλακτικών λύσεων και μεθόδων

κατασκευής των αναγκαίων τεχνικών έργων, ώστε και οι υποδομές σε όλους τους τομείς να διασφαλιστούν και η κοινή πολιτιστική κληρονομιά να διατηρηθεί και να αναδειχθεί, κατά περίπτωση, με τον κατάλληλο τρόπο. Το Δικαστήριο βρίσκεται συχνά στη δύσκολη θέση ν' αναδεικνύει, ενόψει των διαπιστώσεων των αρμοδίων υπηρεσιών της Διοίκησης, αδυναμίες του σχεδιασμού. Αυτό οδηγεί σε καθυστερήσεις και επιβάρυνση του κόστους του έργου. Τούτο καθίσταται αναγκαίο όχι μόνο ενόψει των αρχών του Κράτους δικαίου και των συνταγματικών επιταγών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά γιατί μια κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μνήμη. Ως ακραίο παράδειγμα μπορούν να αναφερθούν όσα συμβαίνουν σε χώρες σε εμπόλεμη κατάσταση (Συρία, Ιράκ) όπου καταστρέφονται τα μνημεία, όχι μόνο ως παράπλευρες απώλειες του πολέμου, αλλά σκόπιμα, προκειμένου να χαθεί η μνήμη, να εξαλειφθούν τα ίχνη πολιτισμού, να βρεθούν σε πολιτιστικό κενό οι χώρες αυτές. Όπως έγραψε σχετικά ο Γ. Σεφέρης, «... γιατί τ' αγάλματα δεν είναι πια συντρίμια, / είμαστε εμείς...».

Κατερίνα Σακελλαροπούλου

Σύμβουλος Επικρατείας

Απρίλιος 2015